

Кухаренко Олександр Олексійович,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри телерепортерської майстерності
Харківської державної академії культури
art-red@ukr.net

РЕФЛЕКСІЯ КУЛЬТУ РОДЮЧОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ Й СУЧАСНІЙ МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

Мета роботи – дослідити феномен споглядання статевого акту в обрядових діях, починаючи з часів тотемізму і закінчуючи національними обрядами. **Наукова новизна** полягає в тому, що обрядовість із цієї точки зору ще ніким не розглядалася. **Методологія** дослідження включає структурно-функціональний метод, а де цього потребує матеріал – порівняльно-історичний і семіотичний. **Висновки.** Основу українських національних обрядів і творів мистецтва становлять елементи культу родючості, заснованого на засадах тотемного свята. Феномен споглядання коїтусу виконував ті самі функції, що в майбутньому заклали фундамент для новітніх обрядових дій і виникнення видовищних мистецтв. З часом завдяки трансформаційним змінам статевий акт з реальної дії перейшов на рівень символіки, і лише вимоги чіткої композиційної побудови лишилися сталими й незмінними.

Ключові слова: маскультура, тотемізм, обряди, засоби комунікації.

Кухаренко Александр Алексеевич, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры телерепортерского мастерства Харьковской государственной академии культуры

Рефлексия культа плодородия в украинской национальной обрядности и современной массовой культуре

Цель работы – исследовать феномен созерцания полового акта в обрядовых действиях, начиная со времен тотемизма и заканчивая национальными обрядами. **Научная новизна** заключается в том, что обрядность с данной точки зрения еще никем не рассматривалась. **Методология** исследования включает в себя структурно-функциональный метод, а где этого требует материал – сравнительно-исторический и семиотический. **Выводы.** Основу украинских национальных обрядов и произведений искусства составляют элементы культа плодородия, основанного на принципах тотемного праздника. Феномен созерцания коитуса в то время выполнял те же функции, которые в будущем заложили фундамент для новых обрядовых действий и возникновения зрелищных искусств. Со временем, благодаря трансформационным изменениям, половой акт из реального действия перешел на уровень символики, и лишь требования четкого композиционного построения остались постоянными и неизменными.

Ключевые слова: маскультура, тотемизм, обряды, средства коммуникации.

Kukharenko Oleksandr, Candidate of Philology, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture

Reflection of fertility cult in Ukrainian national rituals and modern mass culture

Purpose of the article. Any new phenomena do not occur by themselves, they are formed at a certain foundation, which can trace its roots to the most ancient layers of human vital activity. This fully pertains to the phenomenon of intercourse contemplation. By reflection we mean the cult of fertility preservation and transformation of its elements in traditional rituals and objects of mass culture. **Novelty.** During the transformation in new conditions, totemic feast was the beginning of ritual actions and works of art. Sexual intercourse was substituted with the symbols, only composition remained unchanged. **Research methodology.** Descriptive research method with the elements of a comparative method, where appropriate, is used. **Results.** Key fundamentals of the hunting worldview are reflected in totemic feast, which involved killing and consumption of the meat of totem and joining incestuous sexual relations with the members of their own tribe. It should be noted here that the content of totemic feast contained a complete plot with perfect composition: exposition – initial situation, rising action – killing totem, pre-climax – eating meat of totem, climax – overall orgy with incestuous intercourse, dénouement – repentance. Totemic feast contained orgy of the participants and apparently had no objections that any orgy had the audience who actively or passively contemplated this action. Sexologists define the following stages of intercourse physiology: excitement, plateau, orgasm, resolution. This is another well-shaped composition where each phase corresponds to building elements – exposition, rising of action, climax and dénouement. We can assume that the first natural work of art for primitive man was contemplation of sexual intercourse during totem feasts, ministries to orgiastic cults, conducting rites associated with fertility and so on. Classical Greek tragedy arose from totemic feast of ancient hunters, and interim stage was orgiastic feast of Dionysus, which revived the mythical god murder. Tragedy, unlike Dionysus, divides participants into actors and spectators, and reality is replaced with symbols. The task of the tragedy is to bring the audience to catharsis not due to direct involvement in the creation of sin, but only contemplating acting. Contemplation of intercourse in ceremonies was accompanied by the use of obscene language, filthy songs, dances with sultry movements, shouting and laughing; substances that have an impact on psyche and body turn-on – alcoholic, psychotropic, narcotic were widely used; were permitted manifestations of antisocial behavior prohibited at any other time. Since the totemic feast is associated with

matrilineal pattern of society, one should pay attention to women's ceremonies in traditional and modern rituals. These include "kolodkuvannia" and funeral of Yarilo or Kostrubonka on Green holiday – the most demonstrative ceremonies that preserved manifestations of anti-social behavior. All this suggests that before the transformation a ceremony could contain sexual relations, including collective that must have spectators and thus contained the phenomenon of contemplation. Among family rituals, the most characteristic in terms of contemplation of sexual intercourse is wedding ceremony of "pantry" in which a bride had to prove her chastity. No doubt that the ceremony is the transformation of orgiastic part of totemic feast. To understand the limits of transformation, one should refer to the earliest record of the Ukrainian wedding carried out in the first half of the 17th century, where guests acted as spectators of the act of defloration. The most completely phenomenon of contemplation of sexual intercourse in modern mass culture is reflected in pornography that fully uses achievements of cinema. During totemic feast, a primitive man was able to easily keep an eye for coitus; during the next period of development the actual sexual act was replaced by symbolism that deprived the man of the right to see the real action; during the third stage modern means of communication returned man the possibility to contemplate. Thus, in ancient time people contemplated sexual intercourse just like modern consumers of porn and erotic movies. Therefore, works of any direction may expect popularity and success among the audience provided that, the basis for both their form and content constitute natural, time-tested plots that reflect worldview tendencies developed at the dawn of humanity formation. Not the fact of sexual intercourse contemplation itself but compositionally built act where its climactic part is the most important and consequently the most influencing has significant impact on the spectator. During the transformation in new conditions, totemic feast was the beginning of ritual actions and works of art. Sexual intercourse was substituted with the symbols, only composition remained unchanged. These requirements are stable for fertility cult, calendar and family rituals, works of art, forms of modern culture and mass culture. The results may be used for the research of folk rites, works of art and modern forms of mass culture.

Key words: mass culture, totemism, rites, means of communication.

Постановка проблеми. Культ родючості є одним із найдавніших культів. Існує наукова традиція пов'язувати його з землеробством, але елементи культу зустрічаються в міфології, релігії, світогляді задовго до появи землеробства. Ще в тотемізмі приплід тварин мислився через статевий акт як основу плідності. Під рефлексією культу ми розуміємо збереження та трансформацію елементів у народній обрядовості та об'єктах сучасної масової культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням національних обрядів з точки зору статевого начала займаються О. Боряк, Г. Кабакова, О. Кісь, М. Маєрчик, Н. Пушкарьова. Впливу класичних елементів сексуальності на становлення сучасної масової культури в своїх працях приділили увагу Х. Гонщчло, В. Жельвіс, І. Кон, К. Райан, Л. Ріммель та ін.

Мета статті. Будь-які новітні явища не виникають самі по собі, вони утворюються на певному фундаменті, певних основах, котрі можуть сягати своїм корінням найдавніших пластів людської життєдіяльності. У вказаній занадто широкій проблемі нас цікавить феномен споглядання статевого акту.

Наукова новизна полягає в тому, що обрядовість взагалі й національна обрядовість з цієї точки зору ще ніким не були розглянуті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головні засади мисливського світогляду відображені в тотемному святі, обряд якого передбачав порушення священних заборон (табу): 1) вбивство й споживання м'яса тотема; 2) вступ в інцестуальні статеві зв'язки з членами власного племені [5, 210]. Тут слід зазначити, що зміст тотемного свята містив повноцінний сюжет із довершеною композицією: експозиція – вихідна ситуація, зав'язка – вбивство тотема, передкульмінація – вживання м'яса тотема, кульмінація – загальна оргія з інцестуальними зносинами, розв'язка – каяття. Тотемне свято містило в собі оргію учасників і, очевидно, не має викликати заперечень, що будь-яка оргія мала глядачів, котрі пасивно чи активно споглядали це дійство.

Наведена тут композиція тотемного свята спонукає звернутися до структури коїтусу та його основних фаз. Сексологи визначають фізіологічне здійснення статевого акту за такими стадіями: збудження, плато, оргазм, розрядка [3, 84–85]. Не вдаючись до подробиць, можна визначити, що це ще одна струнка композиція, де кожна з фаз відповідає елементам побудови – зав'язці, розвитку дій, кульмінації та розв'язці. Це важливе зауваження, завдяки якому ми можемо припустити, що першим природним твором мистецтва для первісної людини було споглядання статевого акту під час тотемних свят, служінь оргіастичним культам, відправлень обрядів, пов'язаних із родючістю.

Ученими доведено, що давньогрецька трагедія виникла на основі тотемного свята давніх мисливців, а проміжним етапом були діонісії – оргіастичне свято в честь бога Діоніса, яке являло містерію в трьох актах: 1) оргія, під час якої відмінялися всі статеві обмеження, а учасники долучалися до давнього злочину – вбивства бога; 2) загальна скорбота за вбитим богом і розкаяння в гріхові; 3) повернення оновленого божества й колективний тріумф. Сюжет містерії створив основу для виникнення давньогрецької трагедії, класичним прикладом якої є "Цар Едіп" Софокла з найбільшими з точки зору родової моралі злочинами – вбивством батька та інцестом [1, 134–140].

Під час діонісії люди реально відроджували міфічне вбивство, брали участь в реальному поїданні м'яса й так само реально чинили перелюб. Натомість трагедія вже поділяє учасників на акторів і глядачів, а дія, використовуючи художні образи, реальність заміщує символікою. Завдання трагедії – довести глядача до катарсису не завдяки безпосередній участі в творенні гріха, а споглядаючи гру акторів, котрі зображають творення гріха. Подвійна символіка та умовність акторської гри є однією з ознак мистецтва.

Споглядаючи статевий акт, навіть умовний, символічно заміщений, глядач через співпереживання залучається до дії, де може вважати себе її учасником, нехай навіть на рівні фантазій. Завдяки такому складному процесу психологічного сприйняття, виникає стійка символіка, й у першу чергу – символіка коїтусу. Тотемне свято з оргією, як складовою дійства, та спогляданням статевих актів поклато основу розвитку обрядів, а в подальшому – видовищних мистецтв. Але протягом становлення нових форм видовищності головна дія, а саме коїтус піддається трансформації під час якої реальні сексуальні дії та все, пов'язане з ними, заміщуються символічними значеннями.

Споглядання статевого акту в обрядах супроводжувалося використанням обценної лексики, сороміцьких пісень, танцями з непристойними рухами, криком і сміхом; широко застосовувалися речовини, що мали вплив на психіку й збудження організму – алкогольні, психотропні, наркотичні; дозволялися прояви антигромадської поведінки, заборонені в будь-який інший час. Оскільки тотемне свято пов'язують із матрилінійним укладом суспільства, в традиційній і новітній обрядовості слід звернути увагу саме на жіночі обряди чи ті, де жінки відіграють значну роль у їх проведенні. До таких слід віднести колодкування протягом масляного тижня та похорон Ярила чи Кострубонька на Зелені свята – найпоказовіші обряди, котрі зберегли прояви антигромадської поведінки. У похороні Ярила використовувався недвозначний символ – лялька небіжчика з неймовірних розмірів статевим членом. Усе це наводить на думку, що до трансформації обряд міг містити сексуальні зносини, в тому числі колективні, які обов'язково мали глядачів, а отже, містили феномен споглядання.

З родинних обрядів найхарактернішим із точки зору споглядання статевого акту є весільний обряд комори, в результаті якого молода мала довести факт своєї цнотливості. Не викликає ніяких сумнівів, що обряд являє собою трансформацію оргіастичної частини тотемного свята. Класичний обряд комори виглядає так: із-за столу молодих ведуть до комори, де на снопах чи соломі їм постелене ліжко. Свашки розбирають молоду, розчісують, удягають у білу сорочку й залишають наодинці з нареченим. Для акту дефлорації відводиться досить нетривалий час, поки дружка чи свашка сторожує під дверима. Після цього знімають із молодої сорочку, знаходять закривавлену пляму й несуть, щоб показати батькам, старшому свату й усім гостям. Гості приходять у шалений захват, із криками й піснями танцюють по столах, лавках, б'ють глечики тощо. З часом завдяки трансформації в обряді зміщуються акценти на користь символіки: на найвищому дереві біля хати молодого вішали червону хустку, посланці несли батькам молоді завітчану калину [2, 370–371], вареники з маком і калиною попарно зв'язували червоною ниткою [2, 424]. Усе це символізувало цнотливість нареченої, хоча за відсутності обряду комори факт цноти нічим не був підтверджений.

Щоб усвідомити межі трансформації, слід звернутися до найпершого запису українського весілля, а разом з ним і обряду комори, здійсненого в першій половині XVII ст. Г. Бопланом: "Завіса біля постелі запинається, майже всі гості збираються до спальні, чоловіки з келихами в руках танцюють під дуду, а жінки плещуть у долоні... одягають на молоду [іншу] білу сорочку, і коли помітять на попередній [сорочці] ознаки цнотливості, розголошують про це по всьому дому; веселощі розливаються, як повінь" [2, 66]. Отже, задовго до XVII ст. гості цілком могли виступати в ролі глядачів акту дефлорації молодої, а також брати участь в загальній оргії, що супроводжувала обряд.

Значне місце в сучасній маскультурі посідають згадувані нами види й форми діяльності, але найбільш повно та очевидно феномен споглядання статевого акту відображає саме порнографія – порнографія кінематографічна, відеопорнографія, яка в повній мірі використовує досягнення кіно, як технічні, так і творчі (мова екрану, принципи монтажу, психологічний аспект звуко-зорових образів). Причин її популярності в масового глядача є кілька: по-перше, технічні можливості донесення інформації стають доступнішими кожному споживачеві ефірного, кабельного, супутникового телебачення, всесвітньої мережі. По-друге, розвиток технічних засобів, здатних фіксувати не лише статичне, а й динамічне зображення, дає змогу практично кожному, хто цього бажає, займатися виготовленням подібного продукту. А наявність величезної кількості порносайтів у мережі Інтернет дозволяє будь-кому споживати таку продукцію. І по-третє, ставлення до статевого акту, як до чогось сороміцького й неприпустимого, заборона порнографічної продукції, переслідування за її зберігання протягом багатьох десятиліть чи навіть століть, дали свої плоди й привернули увагу до цього табуованого явища.

У 60-х рр. XX ст. канадець Герберт Маршалл Маклюен дослідив вплив засобів комунікації на суспільство й визначив три періоди розвитку людства: 1) первісна дописемна культура з усними формами

зв'язку, де людина сприймала інформацію на слух і була частиною загального стада; 2) "галактика Гутенберга" – писемно-друкована культура, котра вивела людину зі стада й перетворила на індивідуаліста, егоїста, замкнену систему. Алфавіт зламав перепону між вухом і оком, слово друковане витіснило слово проголошене. З цього часу інформація почала сприйматися через органи зору; 3) "електронне суспільство", так зване "глобальне село", де засоби комунікації повертають людині слух, а також знову переміщують до загального стада, але на якісно вищому рівні [3, 371].

Подібна ситуація відбувається й у спогляданні статевого акту: первісна людина під час тотемного свята мала можливість безперешкодно стежити за коїтусом; під час наступного періоду розвитку реальний статевий акт був заміщений символічними значеннями й образами (завдяки чому виникло мистецтво), але позбавив людину споконвічного права бачити реальну дію; під час третього етапу сучасні засоби комунікації повертають людині можливість споглядання. У глибоку давнину люди так само споглядали статеві акти, як і сучасні споживачі порно та еротичного кіно. У будь-якому випадку до споглядання статевого акту були причетні його учасники.

У порноіндустрії також існують свої шедеври. Приміром, 2001 р. з'явився фільм "Реальні жіночі оргазми" ("Real Female Orgasm") виробництва американської студії "Elegant Angel". Виробник не зробив нічого видатного, просто з великої кількості попередньо виданої продукції було вибрано найкрасномовніші епізоди, а саме оргазми жінок, з яких і був скомпільований фільм. Така практика видалася напрочуд вдалою, оскільки протягом 13 років студією було випущено 16 повнометражних фільмів. Успіх компіляцій можна пояснити наступним чином: оргазм у композиції статевого акту є кульмінаційним моментом, а кульмінація – точка найвищої напруги в розвитку художнього твору. Саме завдяки кульмінаційним епізодам компіляція мала значний вплив на глядача. Але такий підхід можливий лише в рамках подібної продукції, оскільки порносюжети мають дуже примітивну фабулу й не потребують повного й цілісного показу всіх композиційних моментів – від експозиції до розв'язки. Уявити, що так можна підійти до екранних творів художнього кінематографу та скомпільовати кульмінаційні епізоди різних фільмів в одне ціле, не доводиться.

На популярність і успіх у глядача можуть розраховувати твори будь-якого спрямування за умови, що основу як їхньої форми, так і змісту складають природні, випробувані часом сюжети, що відображають світоглядні тенденції, вироблені на зорі становлення людства. Значний вплив на глядача має не сам факт споглядання статевого акту, а саме композиційно вибудованого акту, де найголовнішою, а отже й найвпливовішою є кульмінаційна його частина.

Висновки. У основі тотемного свята закладено природній потяг людини до задоволення інформаційних, естетичних і статевих потреб. Сюжет дійства вибудовувався за стрункою композицією. Під час трансформації в нових умовах тотемне свято поклало початок як обрядам, так і видам, родам, жанрам мистецтва. Статевий акт з реальної дії перейшов на рівень символіки, а процес споглядання продовжував існувати й розвиватися. Незмінними залишалися лише вимоги чітко визначеної побудови, композиції, архітектоніки продуктів споглядання. Такі вимоги є сталими для коїтальних і оргіастичних практик культу родючості, давньогрецького театру, українських національних календарних і родинних обрядів та величезного арсеналу видів і форм сучасної культури й маскультури, для якого властивим є феномен споглядання статевого акту.

Література

1. Бородай Ю. М. Эротика – смерть – табу: трагедия человеческого сознания / Ю. М. Бородай. – М. : Гнозис, 1996. – 416 с.
2. Весілля : у 2 кн. / упоряд. текст., прим. М. М. Шубровської; упоряд. нотн. матер. О. А. Правдюк. – Кн. 1. – Київ : Наук. думка, 1970. – 454 с.
3. Мак-Люэн Г. М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры / Маршалл Мак-Люэн. – Киев : Ника-Центр, Эльга, 2004. – 432 с.
4. Мастерс У., Джонсон В., Колодни Р. Основы сексологии / У. Мастерс, В. Джонсон, Р. Колодни : пер. с англ. – М. : Мир, 1998. – 692 с.
5. Фрейд З. Тотем и табу / Зигмунд Фрейд : пер. с нем. М. В. Вульфа. – СПб. : Азбука-классика, 2005. – 256 с.

References

1. Borodai, Yu. M. (1996). Erotica – death – a taboo: the tragedy of the human mind. Moscow : Hnozis [in Russian].
2. Shubrovskya, M. M. (Eds.). (1970). Wedding. Kyiv : Nauk. Dumka [in Ukrainian].
3. Mak-Liuen, G. M. (2004). The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. Kiev : Nika-Tsentr, Elga [in Ukrainian].
4. Masters, U., & Dzhonson, V., & Kolodni, R. (1998). Fundamentals of sexology. Moscow : Mir [in Russian].
5. Freud, Z. (2005). Totem and Taboo. St. Petersburg : Azbuka-klassika [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 20.01.2016 р.